

Geopolitiek van energiebronnen in de Kaspische regio

MEHDI PARVEZI AMINEH

HET EINDE VAN DE KOUDE OORLOG HEEFT TOT INGRIJPENDE wijzigingen geleid in de geopolitieke verhoudingen in Eurazië. Een van de belangrijkste gevolgen van de desintegratie van de Sovjetunie is het ontstaan van onafhankelijke republieken in de Transkaukasus (Azerbaidzjan, Armenië, Georgië) en in Centraal-Azië (Turkmenistan, Kazachstan, Kirgizië, Tadzjikistan en Oezbekistan). Deze beide subregio's vormden de koloniale onderbuik van de Sovjetunie. Na haar uiteenvallen kwamen zij buiten de zuidelijke grens van de Russische Federatie te liggen. Deze grens scheidde in een verder verleden het Russische Rijk van zijn historische antagonisten, het Ottomaanse Rijk/Turkije en het Perzische Rijk/Iran.

Door het uiteenvallen van de Sovjetunie en de aanwezigheid van rijke energiebronnen is deze regio een zone van intensieve *concurrentie* geworden tussen de voornaamste en zeer betrokken regionale staten (vooral Rusland, Iran en Turkije), en anderzijds de Westerse landen (in het bijzonder de Verenigde Staten) en de door hen ondersteunde transnationale oliemaatschappijen (TNOCs). De olie- en gasbronnen van Azerbaidzjan, Kazachstan en Turkmenistan zullen beslist een belangrijke rol spelen in de veiligheidsagenda, niet alleen van West-Europa, maar ook van China, India, Japan en Turkije. Rusland en Iran hebben grote belangen in de Kaspische regio. Overigens hebben al deze partijen een *gemeenschappelijk* belang bij beveiliging van dit gebied. Investerings in de olie-industrie vergen een lange tijdshorizon en grote bedragen. De nu onafhankelijke regeringen beschouwen de aanwezigheid van energiebronnen als hulpmiddel om zich staande te houden tegen uitdagers binnen en buiten de eigen grenzen.¹ Derde landen hebben immers belang bij staten die onafhankelijk van Moskou kunnen beslissen over exploitatie van de energiesector.

Conflict en samenwerking met betrekking tot de beheersing van de energiebronnen in Eurazië komen

tot uitdrukking in allianties en tegen-allianties tussen zowel regionale als externe mogendheden en transnationale oliemaatschappijen. Gewapende conflicten tussen Armenië en Azerbaidzjan, alsmede conflicten tussen etnische of religieuze groeperingen met het centrale gezag (zoals tussen Rusland en Tsjetsjenië, of tussen Oezbekistan en moslimfundamentalisten) en burgeroorlogen (zoals in Tadzjikistan en Georgië) dwingen buitenstaanders tot interventie.

Dit artikel geeft een overzicht van de huidige conflicten en samenwerkingsverbanden rond de exploitatie van energiebronnen in het voormalige sovjetdeel van Eurazië. Na een overzicht van het recente debat over (neo-)geopolitiek volgt een beschrijving van energiebronnen en de olie- en gasprojecten in de drie voormalige sovjetrepublieken in de Kaspische regio: Kazachstan, Azerbaidzjan en Turkmenistan. Vervolgens komt het dispuut over het juridisch raamwerk van de Kaspische Zee aan de orde, alsmede de plannen inzake constructie en locatie van pijpleidingen.

Geopolitiek in het globaliseringstijdperk

Het begrip geopolitiek ontstond eind 19de eeuw binnen academische instituties en militaire academies van staten die *Great Powers* waren of wilden worden. De Duitser Friedrich Ratzel ontwikkelde in zijn *Politische Geographie* (1897) een begripsmatig kader voor internationale politiek dat neerkomt op toepassing van Darwins 'survival of the fittest' op staten. Ratzel zag de staat, meer in letterlijke dan in metaforische zin, als een soort biologisch organisme, dat zich volgens biologische wetmatigheden gedroeg. Volgens deze zienswijze is internationale politiek een gevecht om *Lebensraum*: de verovering van extra territorium om interne groeiprocessen voort te kunnen zetten. In deze strijd overleven sterke en grote staten, ten koste van kleine en zwakke staten. Beïnvloed door Ratzel introduceerde de Zweedse politicoloog Rudolf Kjellen

eind 19de eeuw het begrip 'geopolitiek', ter beschrijving van de samenhang tussen geografie en politiek.

De Britse geograaf Halford J. Mackinder was begin 20ste eeuw de belangrijkste woordvoerder van het geopolitiek gedachtegoed. Met het verval van de wereldmogendheid Groot-Britannië als achtergrond beschreef hij in zijn *Democratic Ideals and Reality* de strijd van land- en zeemogendheden op mondiale schaal. Hij beargumenteerde dat Britse expansie tot opdeling van de politieke ruimte had geleid. Rivaliteit tussen staten kon niet langer in termen van koloniale uitbreiding tot uitdrukking worden gebracht. In 1904 stelde hij dat met de komst van spoorweg- en communicatiesystemen 'Centraal-Azië' het kerngebied van de wereld zou worden en dat degenen die Centraal-Azië domineren in staat zouden zijn geheel Azië en daarmee de hele wereld te beheersen.

De Amerikaanse oorlogspropaganda beschreef 'geopolitiek' als het sleutelbegrip voor de expansiedrang van de nazi's. Dat heeft niet verhinderd dat Amerikaanse auteurs hun regering aanbevelen geopolitiek als grondslag te nemen voor strategisch buitenlands beleid. Onder meer de naar Amerika uitgeweken Nederlandse socioloog Nicholas Spykman (1942) maakte gebruik van Mackinders theorie om het belang van wedijver tussen land- en zeemogendheden in Azië te benadrukken. Spykman liep vooruit op de *containment*-politiek, met zijn pleidooi voor een naoorlogse alliantie tussen de Verenigde Staten en Duitsland in Europa, en tussen de Verenigde Staten en Japan in het Verre Oosten.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de term geopolitiek, vanwege associatie met nazi-Duitsland, in het algemeen vermeden. Het geografisch verband tussen het sovjetblok en het Atlantisch bondgenootschap in Europa, en in Oost-Azië tussen de Volksrepubliek China, de Verenigde Staten en Japan, werd in de Leer der Internationale Betrekkingen gekarakteriseerd met termen als 'nationale veiligheid', 'indamming' (George Kennan, 1947) en 'afschrikking'. In de jaren '50 en '60 werd de term geopolitiek nog slechts sporadisch gebruikt in het kader van de Koude-Oorlogspolitiek en de bedreigingen die de ene staat tegenover de andere vormde op militair gebied.

De invulling van deze traditionele vorm van geopolitiek wordt wel *orthodoxe geopolitiek* genoemd. Hierin is 1 beheersing van territoir voorwaarde voor verwerving van toegang tot hulpbronnen in dit gebied, terwijl 2 in de meest gangbare geopolitieke concepties beheersing van bepaalde gebieden een opstap zou zijn naar beheersing van de gehele wereldruimte. De alternatieve benadering, *kritische geopolitiek* of *neo-geopolitiek* genoemd, zet vraagtekens bij de 'staat-centrische' en 'darwinistische' uitgangspunten van de orthodoxe geopolitiek. Kritische geopolitiek

verwerpt eveneens de ethnocentrische en chauvinistische tegenstelling van een territoriaal-gebonden 'wij' versus een territoriaal-gebonden 'zij' ten gunste van een complexere visie op de internationale politiek. Daarin wordt de staat niet langer voorgesteld als een organisme dat voor groei meer hulpbronnen vereist, met als gevolg concurrerende territoriale expansie. In de kritische geopolitiek is grondgebied niet langer object, d.w.z. inzet van concurrentie, en zijn territoriale afbakeningen niet langer de belangrijkste expressie van staatsmacht. In plaats daarvan treedt een functionele conceptie van 'sociale ruimten' en blijkt staatsmacht uit het vermogen van een regering uitwisselingen tussen sociaal-economisch en cultureel gedifferentieerde samenlevingsruimten in verschillende staatsjurisdicties, waar ook ter wereld gelegen, tot stand te brengen en die te exploiteren. In mijn optiek heeft het bedrijven van geopolitiek in het post-koloniale bestel, en onder inzet van de huidige technologie van transport en communicatie, als doel sociaal-economisch gedifferentieerde maatschappelijke ruimten met elkaar te verbinden op een wijze die het eigenbelang het beste dient. Naast gewapende macht treden marktregulering, handelsrelaties, productietechnologie en kapitaalverkeer als instrumenten van staatsmacht op.

Problemen in Euraziatische regio

De huidige vraag naar olie belooft ongeveer 26 miljard vaten per jaar: ongeveer 700 liter per hoofd van de wereldbevolking en 2400 liter per hoofd in het OECD-gebied. Het verschil tussen de wereld-olieproductie en -vraag naar olie zal steeds kleiner worden. Dit zal leiden tot grotere afhankelijkheid van olievoorraden in de Perzische Golf. De oliereserves in Centraal-Azië en de Kaukasus vormen een belangrijk deel van de geschatte wereldvoorraad van 1.009.300.000.000 vaten. Dat betekent dat in de 21ste eeuw verwerving van toegang tot de olie- en gasreserves in Centraal-Azië en de Kaukasus een belangrijke geopolitieke doelstelling van alle grote mogendheden zal zijn, die directe gevolgen heeft voor de volgende internationale vraagstukken in de Euraziatische regio:

- * de politieke en economische toekomst van Rusland en zijn gedrag ten opzichte van buurlanden en voormalige sovjetrepublieken;
- * de kansen voor regionale economische samenwerkingsverbanden in het kader van het GOS, de Economic Co-Operation Organisation (ECO), en de Black Sea Economic Co-Operation (BSEC);
- * de politieke en economische toekomst van Turkije;
- * Irans positie in de regio, zijn relaties met het Westen, met Rusland en met de buurlanden van de voormalige Sovjetunie;

- * de strategische consequenties van grotere afhankelijkheid van olie uit de Perzische-Golfregio;
- * spanningen tussen Pakistan en India;
- * China's politiek ten opzichte van Centraal-Azië;
- * de invloed van de politieke islam in dit gebied; en
- * politieke orde en (de)stabiliteit in naoorlogs Afghanistan.

Olie- en gasvoorraden in de Kaspische regio

De Kaspische regio (Rusland, Iran, Azerbaidzjan, Kazachstan en Turkmenistan) bevat één van de grootste olie- en gasreserves ter wereld. Volgens schattingen bevat de regio, uitgezonderd Rusland en Iran, 190 miljard vaten bewezen en mogelijke oliebronnen. Het Kaspische-Zeegebied is ook bijzonder rijk aan gasvoorraden. De bewezen gasreserves worden geschat op 162-249 *trillion cubic feet* (tcf), vergelijkbaar met de Noord-Amerikaanse reserves (300 tcf). Tegen de huidige marktprijzen hebben de mogelijke oliereserves een waarde van \$2-\$4 triljoen. De beschikbaarheid van de Kaspische energieproductie voor de wereldmarkten zal de vooruitzichten op economische groei en politieke stabiliteit van de staten in de Kaspische regio in sterke mate bepalen.

Iran en Rusland zijn de twee belangrijkste staten in deze regio; beide hebben grote oliereserves en behoren tot de grootste olie-exporteurs in de wereld. Iran heeft na Rusland 's werelds grootste gasreserves (15%; geschat 812 tcf), en staat vijfde in bewezen oliereserves (zo'n 10% van de wereldoliereserve, geschat op 95-101 miljard vaten). Binnen de OPEC bezet Iran, met een productie van 3,359 miljoen vaten olie per dag (1999), de tweede plaats.

De Russische reserves worden geschat op 49-55

miljard vaten olie (negenste op de wereldranglijst); met 1700 tcf bezit Rusland de grootste gasreserves ter wereld. Van de Russische olieproductie – in 1999 geschat op 6 miljoen vaten per dag – wordt tweederde uitgevoerd. Rusland bezet de derde plaats op de ranglijst van de olieproducerende landen.

Kazachstan blijkt over veel grotere reserves te beschikken dan de schattingen uit de sovjetperiode aangaven: met bewezen en mogelijke reserves tussen 95 en 101 miljard vaten heeft het de grootste oliereserve van de nieuwe staten. Kazachstan heeft ook een enorme reserve aan aardgas, geschat op 141-171 tcf.

Azerbaidzjan wordt al meer dan een eeuw genoemd als een belangrijke reserve voor olie. Ook dit gebied beschikt over een veel grotere productiemogelijkheid dan in de sovjetperiode werd geschat. Azerbaidzjans bewezen en mogelijke reserves van olie belopen 31-39 miljard vaten. De mogelijke en bewezen gasreserves liggen op zo'n 35 tcf.

Turkmenistan heeft één van de belangrijkste aardgasreserves in de wereld en is de derde regionale staat wat betreft oliereserves. Recent onderzoek schat de mogelijke reserves van het land op 34 miljard vaten olie en ongeveer 159 tcf gas. Volgens het Internationaal Energie Agentschap (IEA) kan dit land in deze eeuw een belangrijke leverancier worden van aardgas aan Europa en mogelijk ook aan de Aziatische markt.

Kazachstan, Azerbaidzjan en Turkmenistan

Kazachstans staatsbedrijven produceerden in 2000 zo'n 500.000 vaten olie per dag, waarvan bijna de helft uit drie grote velden komt: het *Tengiz*-, het *Uzen*- en het *Karachaganak*-veld; een deel is afkomstig van het Russische *Orenburg*-veld. *Tengizchevroil*,

Tabel 1 Olie- en gasreserves in de Kaspische regio

Landen	Bewezen oliereserves (in miljard vaten)	Mogelijke oliereserves (in miljard vaten)	Totale oliereserves (in miljard vaten)	Bewezen gasreserves (in <i>trillion cubic feet</i> , tcf)	Mogelijke gasreserves (in tcf)	Totale gasreserves (in tcf)
Azerbaidzjan	3,6-11,0	27	31-39	11	35	46
Iran	-	12	12	-	11	11
Kazachstan	10,0-16,0	85	95-101	53-83	88	141-171
Rusland	0,2	5	5	Niet beschikbaar	Niet beschikbaar	Niet beschikbaar
Turkmenistan	1,4-1,5	32	34	98-155	159	257-314
Totaal	15,2-28,7	162	177-191	162-249	293	455-542

Voor Iran en Rusland zijn alleen de aan de Kaspische Zee grenzende regio's opgenomen.

Bron: Amineh, 1999 (zie auteursnoot).

een *joint-venture* van het Amerikaanse bedrijf Chevron en het *Tengiz*-veld, werd in april 1993 actief. Dit project (met \$20 miljard één van de grootste buitenlandse directe investeringen in Centraal- Azië en de Trans-Kaukasus) beoogt het *Tengiz*-olieveld, dat zich in het Noord-Kaspische Bekken bevindt, te ontwikkelen. Verwacht wordt dat de produktie in 2010 met 700.000 vaten per dag haar piek zal bereiken. In 1996 vond een reorganisatie van *Tengizchevroil* plaats. De Kazachstaanse regering verkocht de helft van haar aandelen aan Mobil; daarmee verminderde haar winst met 72%. Chevron verminderde zijn aandeel tot 45% door een 5%-belang voor \$200 miljoen te verkopen aan het Russische oliebedrijf Lukoil. Lukoil probeert nog 5% extra te verkrijgen.²

Rusland beheerst de enige pijpleiding voor Kazachstaanse olie. Het heeft deze controle verscheidene keren gebruikt om politieke invloed te verkrijgen.

Ter verbetering van de Kazachstaanse energie-export moet het Russische pijpleidingennetwerk worden uitgebreid. Kazachstan kan ook nieuwe routes ontwikkelen, zoals een \$12 miljard kostende pijpleiding van 3800 mijl, die het Centraal-Aziatisch gas naar China brengt (zie kaart, route nr. 10B). De meeste bronnen vergen nieuw te ontwikkelen technieken.

Azerbaidzjan is het oudste olieproducerende land ter wereld. In de Tweede Wereldoorlog bereikte de olieproduktie een hoogtepunt van zo'n half miljoen vaten per dag, maar zij viel sinds die tijd significant terug, terwijl de Sovjetunie elders bronnen tot ontwikkeling bracht. Sinds de onafhankelijkheid in 1991 is de produktie verder gedaald tot 193.000 vaten per dag in 1997. Het tot ontwikkeling brengen van nieuwe velden door *joint-ventures* en andere produktie-overeenkomsten in de Kaspische Zee moet de produktie in 10-15 jaar tot boven het vroegere hoogtepunt brengen, met een export van 700.000 vaten per dag. In wat als het contract van de eeuw werd omschreven, tekende op 20 september 1994 een internationaal consortium – de *Azerbaijan International Operating Company* (AIOC)³ – een 30 jaar lopend contract van meer dan \$8 miljard. De AIOC is van plan drie velden te moderniseren: *Azeri*, *Chirag* en het diepe watergedeelte van *Gunashli* – met geschatte totale reserves van 3-5 miljard vaten. Het grootste deel van Azerbaidzjans olie wordt geproduceerd in de Kaspische Zee. Het *Gunashli*-veld, op 60 mijl van de Azerische kust, levert thans meer dan de helft van de Azerbaidzjaanse olieproduktie.

Gegeven de omvang van de vereiste investeringen en de uitvoeringsproblemen waarop partijen kunnen stuiten, zijn bedrijven zeer voorzichtig geweest bij het aangaan van verplichtingen. De overeenkomst is zo gestructureerd, dat verplichtingen worden opgeschort in geval één of meer problemen uitvoering van de

overeenkomst beletten. De problemen waarop partijen anticiperen zijn:

- 1 uitbreiding van de oorlog om Nagorno-Karabach;
- 2 verslechtering in de relatie Rusland-Azerbaidzjan;
- 3 mislukking van de zoektocht naar een stabiele exportroute; en
- 4 het geschil over de juridische status van de Kaspische Zee.

Naast een stijgende olieproduktie in de Kaspische regio wordt ook een grotere gasproduktie verwacht. Het grootste deel van de aardgasproduktie van Azerbaidzjan komt uit amlandige olievelden. Onlangs is het *offshore Nakhichevan*-veld ontdekt, met een geschatte reserve van 900 bcf. Verder verhoogt Azerbaidzjan de aardgasproduktie door vermindering van het aflakken. Dat betekent dat de gasproduktie tegen 2020 met 1 tcf per jaar zou kunnen stijgen.

Turkmenistan was in de sovjetperiode na Tadzjikistan het armste land van Centraal-Azië. In 1992 schatte het IMF dat het BNP per hoofd tot \$2500 kon stijgen, indien de olie- en gasexploitatie en -export zouden worden verhoogd. Turkmenistan werd dan ook het 'Centraal-Aziatische Koeweit' genoemd. Maar landen waaraan Turkmenistan olie en gas leverden, vertonen thans een achterstand in hun betalingen. Turkmenistan heeft bedreigd het gastransport naar deze landen op te schorten.

In 1998 bereikte Turkmenistans olieproduktie 131.000 vaten per dag, tegenover 120.000 vaten per dag in 1997. Verwacht wordt dat de dagproduktie van ruwe olie tussen 1995 en 2010 toeneemt tot 140.000 vaten. *Joint-ventures* zullen een sleutel vormen voor het bereiken van deze streefcijfers.

Ondanks de verbintenis van Turkmenistan blijft de olie-industrie twisten over de olieproduktie. In november 1995 werd de licentie van de Argentijnse maatschappij *Bridas* door de Turkmeense regering ontbonden. De moeilijkheden waarop *Bridas* stuitte, en de geschillen met Azerbaidzjan die hieruit voortkwamen, illustreren waarom Westerse ondernemingen niet erg geneigd zijn aan de energiesector van Turkmenistan deel te nemen.

Buitenlandse investeerders willen rechtszekerheid voordat zij tot omvangrijke investeringen besluiten. Een degelijk juridisch raamwerk is echter afwezig. Medio 1996 waren slechts twee energie-*joint-ventures* actief in het land. In maart 1996 kondigde de minister van olie en gas, Aman Geldy Esenov, aan dat de regering een olie- en gaswet door het parlement zou loodsen met voorstellen tot een voor *joint-ventures* aantrekkelijke winstdeling.

Inderdaad werd de nieuwe wet op koolwaterstofbronnen in december 1996 door president Niyazov ondertekend. Zijn regering is vastbesloten buitenlandse investeringen aan te trekken voor haar olie- en gas-

sectoren. In die opzet lijkt zij te slagen. In januari 1997 tekende Turkmenistan een memorandum voor samenwerking met Monument Oil en Mobil Corp. voor de exclusieve rechten om te onderhandelen over olieproductie. De overeenkomst geeft de oliemaatschappijen de exclusieve rechten op een gebied van 7712 vierkante mijl in het westen van Turkmenistan, van het schiereiland *Cheleken* tot de zuidelijke grens met Iran. Mobil participeert ook in een andere overeenkomst voor het *Nebit Dag*-gebied in het westen van Turkmenistan. Dit gebied van 771 vierkante mijl grenst aan de Kaspische Zee en omvat vijf olievelden.

In juli 1998 tekende Monument Oil twee gezamenlijke productieovereenkomsten met Mobil en Turkmenneft, waarin de *Garashyslyk*-licentie is opgenomen. Mobil en Monument hebben in 2001 zo'n \$100 miljoen geïnvesteerd in seismisch onderzoek en inventarisatie van voorraden.

In de gasector kan Turkmenistan worden beschouwd als rivaal van Rusland. Met de hulp van buitenlandse investeerders, zoals Bidas (Argentinië) en Unocal (Verenigde Staten) maakt de regering de grote aardgasreserves tot speerpunt van haar economisch beleid.

De olieproductie in de Kaspische regio bedroeg in 1996 ongeveer 1 miljoen vaten per dag, waarvan zo'n 30% (vooral uit Kazachstan) was bestemd voor de export. Slechts 140.000 vaten per dag vonden hun weg naar landen buiten de voormalige Sovjetunie.

Een ander probleem voor buitenlandse investeerders in het deel van de Kaspische Zee waarop Turkmenistan aanspraak maakt, is het geschil met Azerbaidzjan over de afbakeningen in die Zee. Turkmenistan beweert soevereiniteit te hebben over de oliereserves van het *Azeri*-gebied, en delen van het *Chirag*-veld, terwijl de Azerbaidzjaanse regering beweert dat het veld in haar sector ligt van de Kaspische Zee. Tot op heden is het geschil niet opgelost, maar Azerbaidzjan begon met het oppompen van olie in augustus 1997.

De juridische status van de Kaspische Zee

Een van de belangrijkste problemen betreffende de exploitatie en export van olie en gas is het onvermogen te komen tot een oplossing voor geschillen over de juridische status van de Kaspische Zee. In het kader van de onenigheid over het rechtsregime in deze wateren kunnen vier opties worden onderscheiden:

1 De in 1921 en 1940 tussen Rusland/Sovjetunie en Perzië/Iran gesloten verdragen, waarin de Kaspische Zee geheel verdeeld werd tussen deze twee staten, dus met *de facto* uitsluiting van derde partijen. Door het uiteenvallen van de Sovjetunie ontstond onzekerheid over rechtsopvolging. Vanaf 1993 zetten buitenlandse oliemaatschappijen en de

Verenigde Staten Azerbaidzjan, Turkmenistan en Kazachstan onder druk om duidelijkheid te scheppen. Azerbaidzjan trof voorbereidingen voor een eigen conventie.

- 2 Volgens Azerbaidzjan zou de Kaspische Zee moeten worden opgedeeld in nationale sectoren. Azerbaidzjan wist Kazachstan voor dit voorstel te winnen. Turkmenistan steunde het Russisch-Iraanse voorstel. De Russische positie verzwakte toen de Russen beseften dat het niet de verwachte economische en politieke resultaten zou opleveren. Daarop ontwikkelde Moskou een nieuw voorstel.
- 3 In deze opzet stellen Rusland, Iran en Turkmenistan voor een 45 mijls-zone te creëren van nationale sectoren en exclusieve economische rechten. Achter deze sector zou de Kaspische Zee gemeenschappelijk eigendom worden en onder gezamenlijk beheer staan. Azerbaidzjan noch Kazachstan steunde dit voorstel. In november 1997 tekende Kazachstan contracten met Westerse oliemaatschappijen om olievelden in Kazachstan te exploiteren. Rusland besepte dat het geen tijd te verliezen had. In een ontmoeting tussen Jeltsin en Nazarbajev in januari 1998 werd een vierde akkoord bereikt.
- 4 In deze overeenkomst besloten de twee partijen de bodem van de Kaspische Zee te verdelen in nationale sectoren. Het waterbekken zou gemeenschappelijk eigendom worden. Dit document werd in juli 1998 ondertekend. Iran reageerde het meest negatief op deze overeenkomst en beschuldigde Rusland van onverenigbaarheid met eerdere verdragen. Khazempura-Ardebili, adviseur van de Iraanse minister van olie, erkende dat een verdeling van de zeebodem met het oog op het eigendom van de natuurlijke bronnen vanuit juridisch-economisch standpunt wel zeer wenselijk is. Maar het gezamenlijk beheer van het zeeoppervlak opende voor de Russen de mogelijkheid vlootten in de Kaspische Zee te stationeren.

Iran stelde één dag voor het ondertekenen van de overeenkomst tussen Rusland, Kazachstan en Turkmenistan voor de aanwezigheid van de Russische militairen in de Kaspische Zee uit te sluiten. Terwijl de Iraanse minister van buitenlandse zaken Kharrazi benadrukte dat Iran nog steeds voor een gemeenschappelijk eigendom van de Kaspische Zee was, drukte hij de wil van de Iraanse regering tot samenwerking uit door te verklaren dat hij zich ook andere verdelingen van de Kaspische Zee kon indenken, zij het op basis van gelijke aandelen in de exploitatierechten. De regering van Azerbaidzjan hield vast aan haar positie dat de Kaspische Zee in nationale sectoren moest worden verdeeld. De positie van de Turk-

meense regering bleef onduidelijk. Enerzijds steunde zij Azerbaidzjan, maar ook verenigde zij zich met het standpunt dat de Iraanse regering in deze innam. De visie dat de zeebodem van de Kaspische Zee moet worden opgedeeld in exclusieve nationale segmenten, lijkt het pleit te hebben gewonnen onder de regeringen van de kuststaten.

Sinds de overeenkomst tussen Rusland en Kazachstan kunnen de volgende alternatieven worden onderscheiden:

- * het uitbreiden van de Russisch-Kazachstaanse overeenkomst;
- * opdeling van de Kaspische Zee in een noordelijk en een zuidelijk regime; en
- * volharding in een situatie waarin er geen oplossing is.

De minst wenselijke optie is de eerste. Kortgeleden heeft Azerbaidzjan positief gereageerd op de Russisch-Kazachstaanse optie. In de context van de huidige geopolitiek en geo-economie heeft de tweede optie de meeste kans van slagen, omdat deze door o.m. Turkije en de Verenigde Staten wordt gesteund.

Turkmenistan en Iran kunnen besluiten tot verdeling in nationale sectoren van het resterende deel, een voorstel dat lang geleden werd gedaan door Azerbaidzjan. Rusland en Kazachstan kunnen zich later aansluiten bij deze optie; hun onderlinge overeenkomst geldt immers slechts voor beperkte tijd. Als het onmogelijk blijkt overeenstemming te bereiken, zal het derde alternatief de overhand krijgen: de *status-quo*. Deze uitkomst kan leiden tot voortwoekering van conflicten en geschillen en tot grotere betrokkenheid van Rusland in de regio. Hoewel afbakeningsconflicten de ontwikkeling van sommige olievelden zouden kunnen vertragen, zal dit de ontwikkeling van de Kaspische Zee niet blijvend belemmeren, indien alle partijen de noodzaak van onderhandelingen inzien.

Bestaande en mogelijke pijpleidingroutes

Om olie en gas aan de wereldmarkt te kunnen leveren zijn exportroutes nodig. Een keuze moet worden gemaakt in de ontwikkeling van transportroutes naar de afnemers in Europa, Amerika en Azië. De drie nieuwe aan zee grenzende Kaspische landen zien zich geconfronteerd met belangrijke interne en externe problemen:

- 1 interne structurele sociaal-economische problemen – bijv. etnische en religieuze conflicten, economische en ecologische crises en een broze politieke stabiliteit;
- 2 hevige wedijver tussen regionale, westerse en ook transnationale krachten/actoren; en
- 3 een onontwikkelde technologie en infrastructuur. Deze opeenstapeling van vraagstukken schrikt bui-

tenlandse investeerders af. Maar het vooruitzicht op inkomsten uit exploitatie biedt de kans sociaal-economische en politieke problemen op te lossen en drijft alle partijen naar de onderhandelingstafel. Eén van de grootste problemen is het gebrek aan toegang tot pijpleidingen. De controle door Moskou over de enige bestaande hoofdpijpleiding in de regio verschaft het een sterke positie in deze onderhandelingen. Maar deze olie- en gaspijpleiding uit het sovjetijdperk is een verouderde constructie van inferieure materialen. De Kaspische republieken zoeken dan ook naar uitwegen. Zij willen zich bevrijden van deze Russische invloed door de aanleg van nieuwe pijpleidingen.

Het probleem met pijpleidingen die het grondgebied van soevereine staten doorkruisen, is het verzoeken van tegenstrijdige economische en politieke belangen. Transnationale oliemaatschappijen willen de goedkoopste routes naar de beste markt. In dit opzicht speelt Iran een sleutelrol in de export van Kaspische olie en gas naar de wereldmarkt. Maar de Amerikaanse regering vreest dat een Iraanse pijpleiding de invloed van het Iraanse regime in de regio zal vergroten. Hier botst geopolitiek met economische doelmatigheid. De belangen van andere investeerders lopen ook vast op deze angsten.

Azerbaidzjan en Turkije willen niet dat de export door Rusland gaat, aangezien zij vrezen voor uitbreiding van Russische invloed in de regio. Zij streven naar een westelijke route. Hiertoe is de basis gelegd voor een Kaspische oliepijpleiding die op de lange duur van Georgië naar Ceyhan (Turkije) zal lopen. Turkije steunt dan ook de Verenigde Staten bij de constructie van een route door Georgië of Armenië. Georgië en Azerbaidzjan hebben gemeenschappelijke belangen. Hun regeringen worden beide op het thuisfront uitgedaagd door separatistische krachten in Abchazië, resp. Karabach. Die worden op hun beurt gesteund door Rusland. Georgië hoopt op een westelijke route. Als doorvoerland zal het aanzienlijke inkomsten ontvangen uit het olietransport over zijn grondgebied. Het werkelijke gevecht om pijpleidingen is dus tevens een gevecht om geopolitieke invloed. Het inschatten van risico's van pijpleidingen door onveilige gebieden als Tsjetsjenië, Afghanistan, Abchazië en het door Koerden gedomineerde Oost-Turkije compliceert de besluitvorming.

Korte-termijnexportroutes

Voor de korte-termijnexport staan de volgende routes ter beschikking:

- 1 Opwaardering van de bestaande Russische pijpleiding naar de haven van Novorossiysk, inclusief de terugkeer van de leiding naar *Grozny* (zie route nr. 2A). Volgens president Poetin is het project voor

Rusland van buitengewoon groot economisch en geopolitiek belang.⁴ Vanwege het conflict met Tsjetsjenië heeft Rusland besloten een \$220 miljoen kostende pijpleiding te bouwen die Tsjetsjenië vermijdt. Ook omvat deze route een nieuwe of bestaande pijpleiding door Georgië naar *Supsa*, een Zwarte-Zeehaven bij *Batumi* (zie route nr. 3).

- 2 Het bouwen van een verbinding over de Bosporus via Bulgarije naar Alexandroupolis in Griekenland door een *joint-venture* (Trans-BalkanNeft JV) van Bulgarije, Griekenland en Rusland. Deze route van 560 mijl loopt van de Zwarte Zee naar de Adriatische Zee in *Vlore* (Albanië).
- 3 Opwaardering van de lijn van Atyrau naar *Samara* (zie route nr. 4A, 4B).
- 4 Opwaardering van een deel van de Russische pijpleiding van Rusland naar Centraal-Europa. Ook zijn als alternatieven olie-ruiltransacties mogelijk, tussen Kaspische staten en Rusland, en tussen Kaspische staten en Iran voor het vervoeren van olie via het Iraanse eiland *Kharg* in de Perzische Golf naar de wereldmarkt.⁵

Strategische pijpleidingopties

Eén van de meest besproken lange-termijnpijpleidingen is de route-Baku-Ceyhan. De Verenigde Staten geven de voorkeur aan deze route. Bondgenoot Turkije wordt hierdoor bevoordeeld; tegenstander Iran vist achter het net.

De Amerikaanse energiepolitiek in de Kaspische regio richt zich in eerste instantie op vijf pijpleidingen: de *Caspian Pipeline Consortium* (CPC); de *Baku-Novorossiysk early oil pipeline*; de *Baku-Suspa early oil pipeline*; de *Baku-Tblisi-Ceyhan* hoofdexport pijpleiding en de *Trans-Caspian Gas Pipeline*. Dit zijn allemaal westwaarts gerichte exportroutes.

Rusland wil dat zijn territorium wordt gebruikt voor de bouw van de centrale exportpijpleiding. Hierdoor ontstaat sterke weerstand tegen de constructie van een Baku-Ceyhan-pijpleiding.

Toen de Turkse minister voor energie bevestigde dat het een lucratief project wordt, ging het Turkse parlement akkoord met de constructie van de *Baku-Ceyhan Main Export Pipeline* (MEP). Deze route zal door onstabiel Koerdisch gebied gaan. Hier gaat pacificatie met oliebelangen gepaard.⁶

Turkmenistan is erg geïnteresseerd in de *Trans-Caspian Gas Pipeline* (TCGP). Hierdoor worden de constructiekosten van de Main Export Pipeline gedrukt door een gemeenschappelijk beheer en onderhoud van de infrastructuur langs de parallelle routes. Het is een alternatief voor de huidige Turkmeense gas-exportroute via het Russische pijpleidingstelsel. Door het creëren van meer leidingen wil

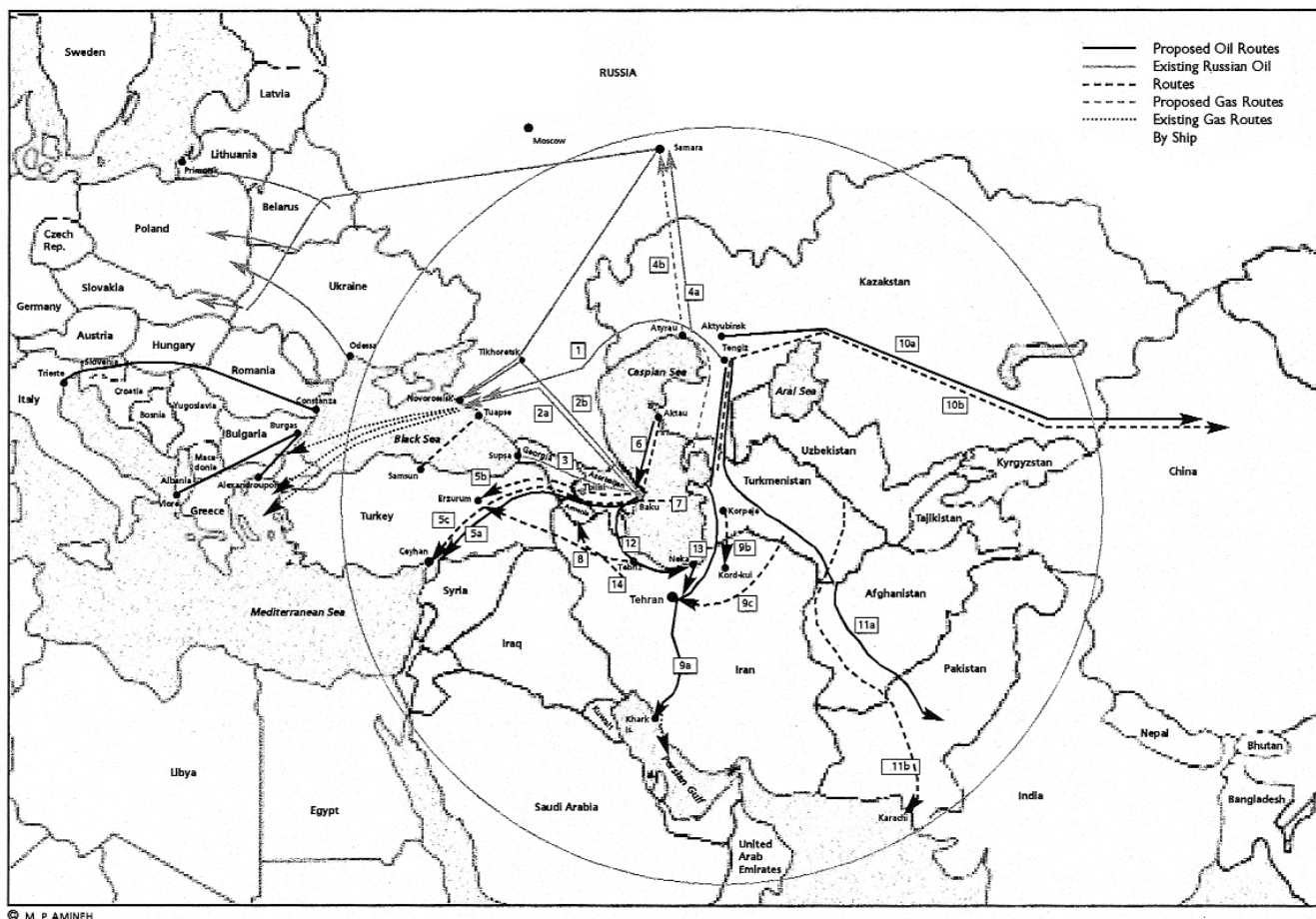
Turkmenistan de export van aardgas verhogen. Als deze routes worden gebouwd, zou het mogelijk zijn een hoofdpijpleiding (MEP) te bouwen met een capaciteit van 1 miljoen vaten per dag, waarop de pijpleiding naar Turkije, Georgië en Rusland kan worden aangesloten. Iran is tegen de constructie van zowel een oliepijpleiding Baku-Ceyhan als een gaspijpleiding van Turkmenistan door de Kaspische Zee, via Azerbaidzjan, Georgië tot aan Turkije. Volgens de Iraanse ambassadeur in Rusland, Mehdi Safari, is de keuze voor deze route niet economisch, maar politiek van aard. Hij stelde: 'Iran and Russia are categorically against the construction of the TransCaspian pipeline on the bottom of the sea for the transportation of gas to Europe through Azerbaijan and Turkey. By all parameters the Iranian route is more convenient in every way and should not be ignored.'

Pijpleidingsscenario's voor de lange termijn

Een exportroute die tegenwoordig wordt overwogen zal gaan van de Russische haven *Tuapse* aan de Zwarte Zee naar *Samsun*, of door Turkije naar de Middellandse Zee. Het betreft de *Blue Stream*-pijpleiding, waardoor Russisch gas met het Kaspische gas zal gaan concurreren. De bouwkosten van deze pijpleiding, die in 2005 moet zijn voltooid, bedragen \$1,5 miljard. Een tweede zuidoostroute zou gaan door Afghanistan naar Pakistan en eventueel naar Oost-Aziatische landen (zie route nr. 11A). Een derde of zuidelijke route is al in gebruik. Turkmenistan opende in december 1997 een 124-mijls gaspijpleiding naar Iran, een verbinding tussen het *Korpedzhe*-gasveld in het westen van Turkmenistan naar de stad *Kort-Kui* in Noord-Iran (zie route nr. 9B). De \$190 miljoen kostende pijpleiding heeft een capaciteit van 141 bcf, met een verwachte stijging tot 283 bcf in 2006. Belanghebbenden rekenen op een betere verbinding naar Turkije en zijn in onderhandeling met Shell. Het Turkmeense gas is op de langere termijn bedoeld voor de West-Europese markt, die thans hoofdzakelijk wordt bevoorrad door Algerije, de Noordzee en Rusland. Een voorspelling van Shell voor 2010 spreekt van een West-Europese behoefte aan nieuwe importen van 180 miljoen m³. In 1996 tekenden Iran en Turkije een akkoord voor levering van aardgas voor een periode van 23 jaar (route nr. 8). De levering begon op 10 december 2001 en men verwacht 4 miljard m³ in 2002, en een stijging naar 10 miljard m³ in 2007.

Er zijn geruchten over een zuidelijke oliepijpleiding tot de Perzische Golf. Iran beschikt reeds over een uitgebreid pijpleidingstelsel. De Perzische Golf is een goed uitgangspunt voor bevoorrading van de Aziatische markt (zie route nr. 9A). Verwezenlijking van deze route is gevoelig vanwege de Iraans-Ameri-

Bestaande en mogelijke olie- en gasroutes vanuit de Kaspische Regio

kaanse relatie. Deze route verbindt Iran met de wereldmarkt via de Straat van Hormuz.

Een oostelijke route kan gaan door Kazachstan naar China en verder naar de geïndustrialiseerde Oost-Aziatische landen. Zij vormen een belangrijke olieafzetmarkt (zie route nr. 10A).

Lange-termijnpijpleidingen op de bijgevoegde kaart:

Route nr. 1: De Caspian Pipeline Consortium (CPC)-route van *Tengiz* door *Astrakhan*, *Komsomolskaya* en *Tikhoretsk* naar de haven van *Novorossiysk*.

Routes nr. 5A,B,C, 6 en 7: de westelijke route van Azerbaidzjan door de Georgische hoofdstad *Tblisi* en Turkije naar de haven van *Ceyhan* aan de Middellandse Zee met verscheidene varianten.

Route nr. 11B, door Afghanistan en Pakistan naar de Indische Oceaan.

Route nr. 12: één van de strategische projecten van de Iraanse regering is het bouwen van een pijpleiding van *Baku* in Azerbaidzjan via *Tabriz* in Iran naar de Iraanse Kaspische kust bij *Neka*, die een capaciteit zal

hebben van 300.000 vaten per dag en een lengte van 350 mijl.

Route nr. 13: Iran hoopt op uitbreiding van zijn binnenlandse pijpleidingnetwerk door het bouwen van een pijpleiding van *Neka* naar de raffinaderij *Rey* (Teheran).

Route nr. 14: de zuidelijke route van ongeveer 48 km door Iran met als bestemming *Nakhichevan* in Armenië, en als bestemming *Ceyhan* in Turkije. Een consortium van *Gazprom*, het Armeense energie-ministerie, mogelijk *Gaz de France* en de *Iranian National Gas Company* (NIOC) zal de pijpleiding bouwen. De kosten van het project worden geschat op \$120 miljoen, waarbij *Gazprom's* bijdrage 60% zal zijn.

Tot besluit

De omvangrijke olievoorraden van de Kaspische regio zijn van levensbelang voor de lange-termijnontwikkeling van de voormalige sovjetstaten, maar die ontberen kapitaal en geavanceerde technologie voor de ontginning en exploitatie van de olievelden. De financiële

en technologische obstakels voor de exploitatie van oliebronnen zijn daardoor de belangrijkste reden voor de landen van Centraal-Azië en de Transkaukasus om hulp van Westerse landen en transnationale oliemaatschappijen aan te trekken voor investeringen.

Er is zowel grote concurrentie als voorzichtige samenwerking tussen de diverse regionale en ook externe actoren betreffende hun belangen bij olie en gas in de Kaspische regio. Westerse geïndustrialiseerde landen – en dan vooral de Verenigde Staten, Groot-Britannië en ook Japan – en de met hen indirect verbonden transnationale oliemaatschappijen, en de belangrijkste regionale mogendheden Rusland, Iran en Turkije, proberen invloed te verwerven, te behouden of uit te breiden over de olie- en gasreserves in de regio. Maar ook China, Pakistan en India streven naar verbetering van de betrekkingen en naar invloed op Centraal-Azië en de Transkaukasus.

Het aanleggen van pijpleidingen is niet alleen om economische, maar ook om strategische redenen van groot belang voor regionale en westerse investeerders. Vanuit economisch oogpunt willen ondernemingen de goedkoopste route naar de beste markt. Een combinatie van korte- en lange-termijnroutes vergroot de voordelen voor de externe partners, doordat zij commerciële concurrentie stimuleert, tarieven laag houdt, en de uitvoer waarborgt. Ook vermindert hierdoor de druk op gebruik of aanleg van een route door Iran naar de Perzische Golf, een factor die vooral voor de Amerikanen belangrijk is. Een denkbaar scenario zou zijn dat de economische belangen van de betrokken landen leiden tot een *militaire inzet*, ter bescherming van de geplande en aangelegde pijpleidingen. Na de Afghaanse Oorlog kan de militaire aanwezigheid van de Verenigde Staten in de Kaspische regio waarschijnlijk alleen nog maar groter worden. Zowel Rusland als de meeste staten van Centraal-Azië en de Transkaukasus zijn toegetreden tot het met de NAVO verbonden militaire 'Partnership for Peace Program' (PfP). In 1997 werd voor het eerst een militaire oefening gehouden waaraan militairen uit de Verenigde Staten en de Centraal-Aziatische staten deelnamen. Deze werd scherp bekritiseerd door de Russische *Doema*. De adviseur van de president van Azerbaidzjan, Vafa Guluzade, stelde in januari 1999 voor om Amerikaanse militairen in de regio te legeren door het verplaatsen van NAVO-operaties van de Turkse luchtmachtbasis *Incirlik* naar Azerbaidzjan. Zowel Rusland als Iran heeft zich tegen deze plannen verzet. Rusland zou zich bedreigd voelen door Amerikaanse militaire aanwezigheid in de Kaspische regio, en het zou tot een regionale wedloop tussen supermogendheden kunnen leiden. Amerikaanse militaire aanwezigheid in de Perzische Golf zou door Iran als extra bedreiging worden beschouwd. Een bijkomend obstakel voor de aanleg van een lange-ter-

mijn-pijpleiding door Afghanistan en Pakistan naar de Indische Oceaan is dat deze afhankelijk is van politieke stabiliteit in het post-Taliban-Afghanistan. De Verenigde Staten en Unocal hebben de Taliban in Afghanistan overigens indertijd gesteund om de aanleg van deze pijpleiding mogelijk te maken.

Verwacht mag worden dat de olie- en gasreserves van de Kaspische Zee de regio zullen veranderen in één van de belangrijkste winningsgebieden van de 21ste eeuw. De olie- en gaspolitiek van grote mogendheden is zodoende de bepalende factor geworden voor de toekomstige politieke en sociaal-economische ontwikkelingen van de regio. De druk op medewerking van de landen in deze regio heeft de plaats ingenomen van de alomvattende tegenstelling uit de Koude Oorlog. Het is niet uitgesloten dat de Kaspische regio net als het Midden-Oosten nog instabieler zal worden. Dat zou betekenen dat het olie- en gasprobleem zal overheersen, waarmee het strategisch conflict om beheersing van de energietoevoer zich van de Perzische Golf naar de Kaspische grenzen verspreidt. ■

Noten

- 1 De geschiedenis van de oliediplomatie leert anders: de aanwezigheid van minerale delfstoffen is uitnodiging tot interventie.
- 2 EIU, *Country Report: Kazakhstan*, Londen: Economist Intelligence Unit, voorjaar 1997, blz. 33-34.
- 3 Tegenwoordig inclusief British Petroleum, Amoco, the State Oil Company of Azerbaijan, Lukoil, Unocal, Statoil, Exxon TPAO, Pennzoil, Itochu, Ramco en Delta.
- 4 Met deze route werd 17 november 2000 begonnen; de eerste constructiefase zou 1 oktober 2001 voltooid zijn. De capaciteit zal tot 560.000 vaten per dag oplopen.
- 5 Ondanks de sancties van de Verenigde Staten tegen Iran is Mobil het eerste oliebedrijf dat olieruik met Iran nastreeft.
- 6 Sinds de ontdekking van het veld *Shah-Deniz* wil Azerbaidzjan het recent ontdekte gas door de TCGP laten leiden. Azerbaidzjan wil de constructie van het gedeelte van de pijpleiding van Baku naar Turkije voortzetten, ook als Turkmenistan niet participeert en ook als het onderzeegedeelte niet wordt gerealiseerd.

Over de auteur

DR MEHDI PARVIZI AMINEH is verbonden aan de Amsterdam School for Social Science Research (ASSR), Universiteit van Amsterdam. Vanwege de lengte van dit stuk moesten de vele bronverwijzingen vervallen. Dit artikel is o.m. gebaseerd op de volgende publikaties van zijn hand:

- * *Towards the Control of Oil Resources in the Caspian Region*, New York: St Martin's Press Inc, 1999;
- * *Die Globale Kapitalistische Expansion und Iran: Eine Studie der Iranischen Politischen Ökonomie (1500-1980)*, Hamburg/Londen: Lit-Verlag, 1999;
- * 'Konflikt und Kooperation um die Kontrolle der Erdölressourcen in der Post-Sowjetischen Region Eurasien: Türkei, Iran und Russland', in: Erich Reiter (red.), *Jahrbuch für internationale Sicherheitspolitik*, Hamburg/Berlijn/Bonn: EMITTLER, 2000.